

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ ТА БЕЗПЕКИ

Кафедра практичної психології

«САМООЦІНКА ЯК ЧИННИК АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ»

кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»
Вероніки БОРОВЕЦЬ
4 курсу денної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник:
викладач кафедри практичної
психології
Вікторія БАГРІЙ

Рецензент:
канд. псих. наук, доцент
Ольга УГРИН

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
« ____ » _____ 2024 р., протокол № ____
Т.в.о. завідувача кафедри практичної психології
доктор психологічних наук, доцент
_____ **Євген КАРПЕНКО**

Львів

2024

Боровець В.А. Самооцінка як чинник агресивної поведінки підлітків.

У роботі розкрито особливості агресивності, рівня самооцінки та їх взаємозв'язок у підлітковому віці. З'ясовано, що агресивна поведінка може проявлятися у підлітків як з високим, так і низьким рівнем самооцінки. В ході дослідження використано такі психодіагностичні методики: визначення рівня своєї самооцінки (розроблена Г.М. Казанцевою); «Q-сортування» В. Стефансона; особистісний опитувальник для підлітків (FPI). Емпірично встановлено, що самооцінка є важливим чинником, що впливає на агресивну поведінку підлітків. Виявлено, що більша кількість підлітків має завищену самооцінку, для якої характерне бажання представити себе в більш вигідному світлі, переоцінка власних можливостей та недооцінення інших людей, що призводить до конфліктів та агресії у стосунках з іншими.

Ключові слова: агресивна поведінка, самооцінка, взаємозв'язок самооцінки та агресивності, підлітки.

Borovets V.A. Self-esteem as a factor in the aggressive behavior of adolescents.

The work reveals the peculiarities of aggressiveness, the level of self-esteem and their relationship in adolescence. It was found that aggressive behavior can be manifested in teenagers with both high and low levels of self-esteem. During the study, the following psychodiagnostic methods were used: determining the level of self-esteem (developed by G.M. Kazantseva); "Q-sorting" by V. Stefanson; Adolescent Personality Questionnaire (FPI). Empirically established, that self-esteem is an important factor affecting the aggressive behavior of adolescents. It was found that a greater number of teenagers have an inflated self-esteem, which is characterized by a desire to present themselves in a more favorable light, an overestimation of their own capabilities and an underestimation of other people, which leads to conflicts and aggression in relationships with others.

Key words: aggressive behavior, self-esteem, relationship between self-esteem and aggressiveness, teenagers.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ САМООЦІНКИ ТА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	7
1.1 Характерологічне агресивної поведінки: види, особливості, чинники.....	7
1.2 Особливості агресивної поведінки особистості підлітка.....	9
1.3 Специфіка взаємозв'язку агресивної поведінки та самооцінки у підлітковому віці.....	16
Висновки до розділу I	19
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ЯК ЧИННИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	21
2.1. Організація дослідження, обґрунтування методик та опис вибірки.....	21
2.2. Аналіз результатів дослідження самооцінки як чинника агресивної поведінки підлітків	23
Висновок до розділу II	44
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49

ВСТУП

Актуальність роботи. Важливим фактором, що впливає на агресивну поведінку підлітків, є самооцінка. Низька самооцінка може призвести до почуття неповноцінності та невпевненості у своїх силах, що може призвести до дратівливості та агресії. Проблема агресії актуальна для всього існування людини. Тому що вона стосується всіх і є джерелом багатьох злочинів. Агресивна поведінка характерна для людини і впоратися з нею нелегко. Боротьба зі своїми агресивними імпульсами важлива для соціальних зв'язків і особистого благополуччя. Тому питання агресії особистості набуває особливого значення. Підлітковий вік є сприятливим періодом для формування самооцінки особистості, оскільки особиста самооцінка сприяє зміцненню фізичного та психічного здоров'я, удосконаленню самосвідомості як повноцінного члена суспільства.

Розвиток самооцінки – процес, який потребує часу та зусиль. Підтримка та розуміння з боку батьків і вчителів, а також спеціалізовані програми та навчання можуть допомогти підліткам підвищити самооцінку та зменшити агресивну поведінку. Проте кожен підліток є унікальною особистістю, і найбільш ефективними можуть бути індивідуальні підходи до розвитку самооцінки та зниження агресії. Розуміння зв'язку між підлітковою самооцінкою та агресивною поведінкою може допомогти батькам, вихователям і фахівцям розробити ефективні стратегії та програми для зменшення агресивної поведінки підлітків і підвищення самооцінки, що призведе до здоровіших і щасливіших стосунків.

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка особистості.

Предмет дослідження – самооцінка як чинник агресивної поведінки підлітків.

Мета дослідження – вивчити особливості агресивності, рівень самооцінки та їх взаємозв'язок у підлітковому віці.

Для досягнення мети дослідження та відповідно до об'єкта та предмета дослідження, поставлено такі **завдання**:

1. Охарактеризувати агресивну поведінку: види, особливості, чинники.
2. Визначити особливості агресивної поведінки особистості підлітка.
3. Дослідити специфіку взаємозв'язку агресивної поведінки та самооцінки в підлітковому віці.
4. Здійснити емпіричне дослідження самооцінки як чинника агресивної поведінки підлітка.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні про те, що самооцінка може являтися фактором агресивної поведінки підлітка.

Теоретичною основою дослідження стали багато теорій і розділів зарубіжної психології, які порушували питання агресії: Е. Фромм, М. Малер, К. Хорні, А. Адлер, З. Фрейд (психоаналіз), Д. Зільманн, Л. Берковіц(когнітивна психологія), А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл (гуманістична психологія), К. Лоренц (еволюційна теорія). Роботи А. Адлера та К. Хорні досліджують особливості самооцінки підлітків. Результати цих досліджень підтверджують, що самооцінка може бути фактором агресії підлітків, особливо за наявності інших факторів, таких як стрес і життєва нестабільність.

Наукова (теоретична) значущість дослідження полягає в тому, що проведено аналіз наукових розвідок щодо проблеми самооцінки підлітка як чинника агресивної поведінки, а також у емпіричному дослідженні отримані результати можуть допомогти усвідомити міру впливу самооцінки на агресивність поведінки підлітка.

Практична значущість дослідження дає змогу психологам, соціальним працівникам та вчителям, які працюють з агресивними підлітками використовувати матеріал дипломної роботи при розробці методик і рекомендацій щодо роботи з такими підлітками.

Методи дослідження: загальнонаукові методи теоретичного аналізу літератури з теми дослідження (аналіз ключових понять, систематизація

матеріалу, узагальнення даних тощо); **методики:** визначення рівня своєї самооцінки (розроблена Г.М. Казанцевою); «Q-сортування» В. Стефансона; особистісний опитувальник для підлітків (FPI).

Структура дипломної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до них і загального висновку та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ САМООЦІНКИ ТА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Характерологічне агресивної поведінки: види, особливості, чинники

Агресивність – це особистісна установка, фіксована і стійка індивідуальна характеристика, яка відображає схильність суб'єкта демонструвати владну перевагу по відношенню до інших [17].

Агресія відзначається деструктивними тенденціями в об'єктно-суб'єктних відносинах між людьми. Характерним вважається комплекс глибоких емоційних переживань. До них можна віднести ворожість, смуток, гнів і роздратування. Агресія – це поведінка, що спрямована на заподіяння шкоди іншим і є одиницею структури особистості. Однак агресія – це скоріше реакція, а агресивність – це формуюча риса, яка визначає поведінкові тенденції. Описи агресії в науковій літературі постають як риса особистості, яка проявляється негативним ставленням до навколишнього середовища в цілому. Це вроджена риса, метою якої є задоволення власних потреб [28, с.37].

Можна підкреслити, що агресія виникає і проявляється з кількох причин:

1. Результат негативних емоцій, таких як гнів, обурення, невдоволення та відверта злість;
2. За З. Фрейдом і К. Лоренцом, це наше виживання і відтворення;
3. В результаті низки переживань, негативних подій і виру емоцій;
4. Характеризується тривогою і депресією у відповідь на фрустрацію. У підлітків ці причини можуть бути різними, тому що в цей період люди більш сприйнятливі до будь-яких фізичних і психологічних змін. Часто підліткова агресія пов'язана з сім'єю, адже сім'я – це найвпливовіше середовище людини [24, с.46].

Серед сімейних причин агресії можуть бути:

1. Батьки не сприймають своїх дітей, коли вони не популярні. Навіть, якщо їм не говорять прямо, вони це відчують на підсвідомому рівні. Саме тому дитина починає будь-якими способами привертати увагу батьків, як правило, агресивно.

2. Нехтування чи вороже ставлення батьків до дитини.

3. Фактори, що сприяють підлітковій агресії, можуть включати відсутність або погіршення емоційного зв'язку з членами сім'ї та втрату зв'язку між батьками. Умови, які ускладнюють цю ситуацію для дітей, можуть виникнути, якщо пара часто свариться, що призводить до постійного стану напруги.

4. Якщо підліток не поважає себе як особистість, він буде відчувати приниження, критику, неакуратне зауваження, що може призвести до агресивних реакцій, які його захищають.

5. Короткозорість і далекозорість можуть призвести до агресивної поведінки.

6. Якщо батьки приділяють занадто багато або недостатньо уваги, підлітки можуть проявляти агресивну та неадекватну поведінку.

7. Не маючи особистого простору, у підлітків виникає відчуття недоторканності. Найбільш серйозні проблеми, реакція на які може проявлятися у вигляді агресії, тому необхідно враховувати той факт, що на цьому етапі психологічного розвитку дитина починає усвідомлювати своє «Я».

8. Варто також відзначити засоби масової інформації, тобто мультфільми, фільми та сучасну культуру в Інтернеті, як фактор формування агресивних реакцій у дітей. ЗМІ дещо спотворюють уявлення дітей про навколишній світ і, як наслідок, діти стають більш агресивними, коли це суперечить «Інтернет-нормам» [1, с. 80].

У науковій літературі ми знаходимо аналіз наступних видів агресивної поведінки: пряма агресія, яка спрямована на конкретний об'єкт або особу та непряма агресія, що опосередковано спрямована на когось або ні проти кого.

Виділяють ще такі форми агресивних реакцій:

- фізична агресія (характеризується застосуванням фізичної сили до предметів);
- дратівливість (прояв небажаних негативних емоцій у відповідь на найменше хвилювання);
- негативізм (поведінка, що порушує існуючі закони та норми);
- образа (негативні почуття до інших через реальні або уявні дії суб'єкта);
- почуття провини (виявлення існуючих переконань щодо власної негативної поведінки);
- підозрілість до людей і речей навколо;
- вербальна агресія (виражена словами, негативні емоції: крик, погрози) [2, с. 5-6].

Агресивні реакції – це звички, які розвиваються з дитинства. Якщо основні потреби дитини, особливо в їжі та любові, не задовольняються, це може призвести до негативного настрою та продуктивності. У відповідь дитина намагається захиститися від можливої небезпеки нападом. У більшості випадків діти наслідуватимуть приклади дорослих у реальному житті та позитивно реагуватимуть на негативні ситуації.

1.2. Особливості агресивної поведінки особистості підлітка

Експерти встановили, що саме в певному віковому діапазоні ймовірність агресивної поведінки зростає, оскільки люди переходять до найвищого рівня особистісного розвитку. Серед підлітків помітно почастишали негативна та приваблива поведінка по відношенню до дорослих, а також почастишали випадки агресії та жорстокості.

Все, що стосується їх характеру, викликає почуття протесту, а критику оточуючих вони сприймають як образу честі. Вони мають низьку фрустраційну толерантність, не здатні контролювати свої емоції,

висловлюють негативне ставлення до всього, що їм не подобається. У той же час ці діти обережні, дотримуються загальноприйнятих поглядів і зважують кожне своє слово, що часто оберігає їх від непотрібних конфліктів і гострих переживань, часто перетворюючи свої позитивно-негативні установки на негативні, вони замовкають і відсікають все [4, с.30].

Агресія має як якісні, так і кількісні характеристики і буває різною за ступенем вираженості: від майже повної відсутності до найвиразніших проявів. Кожна особа має певний рівень агресивності. Її відсутність призводить до пасивності та покірності. Її надмірний розвиток починає визначати весь образ особистості, і вона може стати конфліктною та нездатною до співпраці. Агресія сама по собі не робить суб'єкта свідомо небезпечним, так як сам акт агресії може не приймати свідомо небезпечні форми [18, с.4].

Тому агресивна поведінка є досить поширеним явищем у підлітковому віці. Агресивна поведінка відіграє багато важливих ролей у соціалізації підлітків. Часто це вгамовує страх, допомагає захистити свої інтереси від зовнішніх загроз, сприяє адаптації.

На думку А. Бандури, агресивні прояви є більш небезпечними для розвитку особистості підлітка, ніж їх наслідки. Водночас деякі тривожні моменти в поведінці підлітків, такі як підвищена агресивність, жорстокість і тривожність, часто закріплюються в ході спонтанної групової взаємодії. Але цей обмін, ця система взаємин, у тому числі заснована на жорстокій правовій основі груп асоціальних підлітків, не є результатом якоїсь початкової генетичної схильності до агресії, а в більшості випадків лише як заміна обставин. Соціально значущі стосунки з дорослими, коли підлітків не приймають у світ, як ситуацію, що не розуміє їх спільного досвіду [25, с.2].

Сучасна психологія підкреслює, що стрижнем конфліктних ситуацій, які призводять до моральної деформації особистості, є не біологічні якості, а сімейні вади і шкідливе виховання. Ці підлітки втрачають інтерес до навчання і, по суті, втрачають зв'язок зі школою. Освіта деяких дітей часто страждає

порівняно з їхніми однолітками, що призводить до затримки в отриманні знань. Ця затримка разом із спотворенням їхніх когнітивних та емоційних потреб не є відображенням їхніх розумових здібностей. Ці діти володіють нормальними розумовими здібностями, і при включенні їх у багатогранну діяльність можна успішно пом'якшити їхню інтелектуальну недбалість і пасивність [8, с.122].

Підліткова агресія вирізняється залежністю від однолітків і відсутністю довіри до авторитету дорослих. На жаль, сучасний суспільний підхід до виховання дітей і вимоги, що пред'являються до них, не враховують унікальний розвиток кожної особистості. Це призводить до конфлікту з підлітками, які прагнуть самостійності та самореалізації. Критично сприймаючи себе та оточення, підлітки протестують проти лицемірства та вчинків дорослих. Підлітки жадають більше, ніж просто уваги, а також бажають розуміння та довіри з боку дорослих. Вони намагаються грати різні соціальні ролі не лише серед ровесників, але й серед старших. Однак у суспільстві дорослих склалася позиція, яка обмежує соціальну діяльність підлітків – вони сприймаються як діти, а отже, від них очікується покірність. Це призводить до психологічного розриву між представниками різних вікових категорій, який деякі підлітки намагаються подолати за допомогою агресивних форм поведінки. Основну мотивацію такої поведінки можна краще зрозуміти за допомогою аналізу. Негативні почуття та емоції, такі як гнів, страх, помста, ворожість, відіграють значну роль у мотивації агресивної поведінки підлітків. Така поведінка може проявлятися у фізичних бійках, словесних образах і завданні шкоди іншим. На жаль, така поведінка часто розглядається як найбільш переконлива модель, яка підкріплює уявлення про генетичну зумовленість агресивності. Вважається, що особи, які демонструють агресивну поведінку, особливо якщо вона не мотивована, вказують на генетичний недолік, навіть якщо це не відображається в хромосомній аномалії [10].

Агресія, відкрита чи прихована, часто культивується в суспільстві як інструмент досягнення успіху. Цю агресію можна віднести до недоліків у вихованні, яке здійснюється різними інститутами соціалізації, такими як сім'я, школа, засоби масової інформації. Сучасні наукові дані підтверджують, що агресивний підліток – це, перш за все, нормальна дитина з нормальною спадковістю. Риси агресивності дитина набуває внаслідок помилок, неадекватності виховних зусиль та труднощів середовища. Як така, підліткова агресивність є, перш за все, формою протесту проти нерозуміння дорослим і невдоволення своїм місцем у суспільстві, що виражається у відповідній поведінці. У той же час на розвиток агресивності підлітків впливатимуть природні особливості їх темпераменту, такі як легка збудливість і сильні емоції, що призводить до таких рис особистості, як дратівливість і нездатність стримуватися [26].

Звичайно, в депресивному стані підлітки зі схожою психологічною організацією будуть шукати шляхи порятунку від внутрішньої напруги, включаючи бійки і сварки. Крім того, агресія може бути спричинена потребою захистити себе або задовольнити власні потреби в ситуаціях, коли доросла людина не має іншого вибору, окрім як битися чи принаймні словесно погрожувати. Крім того, для деяких підлітків участь у бійках і самоствердження в очах оточуючих є стійкою лінією поведінки, яка відображає норми, прийняті певними соціальними групами. У підлітковому віці через складність і суперечливість особливостей росту людини, внутрішніх і зовнішніх умов розвитку можуть виникати ситуації, що порушують нормальний процес особистісних установок, формують об'єктивні передумови для породження і здійснення агресивної поведінки.

За визначенням М. Ю. Боришевського, психологічний механізм – це явище, що «відноситься до стану оптимального взаємозв'язку та взаємодії між структурними елементами (підсистемами) психологічної системи, що забезпечує її функціонування, формування та розвиток» [12, с.20] .

Факторами, пов'язаними з проявом агресивної поведінки у дітей підліткового віку, є:

1. Соціально-економічні та політичні умови сучасного суспільства;
2. Кодекс поведінки та етики, обумовлений соціальними умовами;
3. Умови мікросередовища, тобто сім'я, сімейне оточення, знайомі, середовище однолітків;
4. Характер і система виховання призводять до того, що агресивна поведінка стає звичним засобом задоволення особистих потреб;
5. Вікові та індивідуально-психологічні особливості підлітків;
6. Фізичний дискомфорт, погане самопочуття, психічні захворювання;
7. Фізичні умови оточення дитини (населення у великих містах дуже скупчене, і неможливо бути одному).

Можна вважати, що найважливішими з них є специфіка соціальної ситуації дитини та загальний здоровий емоційний стан даної ситуації. Звичайно, грають роль і агресивні нахили дитини, і вроджений темперамент (відбивається в поведінкових і фізичних даних дитини). Відповідно, говорячи про механізми підліткової агресії, слід враховувати, що в її формуванні беруть участь різноманітні фактори та умови з унікальними (для кожної дитини) взаємовідносинами та взаємодією між ними [29, с.134].

Психологи вважають, що кожна людина наділена певною мірою агресивності. Її відсутність призводить до пасивності та покірності. Її надзвичайний розвиток починає визначати особистість, яка може стати амбівалентною та нездатною до свідомої співпраці.

Деструктивна поведінка, особливо агресивна, в першу чергу визначається тими мотиваціями і цінностями діяльності, які виробляються для досягнення та оволодіння діяльністю дитини. Спостереження за дітьми підліткового віку показують, що прояви агресії, такі як бажання захопити будь-який предмет, зайняти чуже місце або просто побитися, часто заохочуються дорослими, особливо батьками. Нерідко можна почути, як наші батьки закликають нас: «Не дозволяй собі злитися» тощо. У наш жорстокий

час багато батьків переживають, що їхні сором'язливі діти не зможуть в майбутньому вистояти. Психологи зазначають, що початкова агресивна поведінка є немотивованою, оскільки є вимушеним відхиленням. З часом воно набуває свідомо обраної, стійкої форми агресивної поведінки [6, с.4].

Процес трансформації немотивованої агресії в мотивовану починається з того, що підлітки завжди прагнуть відповідати запитам суспільства, але через несприятливі соціальні умови, нездатність правильно визначити свої соціальні ролі, суперечливі очікування, не освоєння прийнятних засобів соціальної адаптації, відсутність психічних і фізичних сил для подолання труднощів недостатні для досягнення цієї мети [19, с.13].

Агресія по відношенню до молоді часто проявляється в глузуваннях. Особливо це стосується дітей, які не мають старших захисників. У цьому випадку агресія є засобом демонстрації своєї вікової переваги та фізичної сили. Агресивна поведінка підлітків по відношенню до дорослих часто характеризується навмисною демонстрацією того, що вони сприймають як допустиму поведінку. Цю демонстрацію можна побачити через такі дії, як порушення мовчання або сварка з дорослими. У підлітковому віці діти починають відчувати зростаючий тиск як з боку школи, так і суспільства, що призводить до загостреної критики майже всього, що їх оточує. Ця критика може варіюватися від оцінки розумової діяльності, наприклад спілкування з однолітками чи бажання грати, до думок щодо якостей, якими вони прагнуть володіти від членів сім'ї. У нашому суспільстві діти залежать від батьків, вчителів і громадських організацій. Дослідники вказують на випадки фізичного, морального та психологічного насильства в сучасних школах, що призводить до формування у дітей таких негативних якостей, як низька самооцінка, невпевненість у собі, тривожність, агресивність, ворожість [11, с.6]. Наслідки гіперкомпенсації можна побачити у вдаваній рішучості, зарозумілості, ліні, словесній або фізичній агресії. На думку А. Адлера, авторитарне виховання може призвести до розвитку та закріплення у дітей

комплексів неповноцінності. Подолання цих комплексів може призвести до виразної індивідуальності та моделей поведінки в окремих людей [15, с.10].

Ситуативні зміни поведінки, такі як протест, протидія, відмова, компенсація, гіперкомпенсація, мають чітку психологічну спрямованість і відбуваються в конкретних ситуаціях. Ці реакції часто спостерігаються у дітей усіх вікових груп і за спостереженнями та педагогічною практикою класифікуються як недиференційовані захисні механізми, неконструктивні та неадекватні у вирішенні поставленої проблеми. Широкий спектр поведінки можна розглядати як реакції, такі як акти непокори, грубість, бійки, крадіжки, наклепи, прогули та втечі з дому. Така поведінка також може проявлятися як перебільшені прояви мужності, пустощів і хуліганства. Такі дії часто є наслідком глибоко вкоріненої образи, порушеної самооцінки, незадовільних стосунків із близькими, бажання приховати свою вразливість, прагнення до авторитету, потреби підтвердити себе чи шукати визнання. Конкретний контекст подій визначає характер агресивної поведінки [13, с.12]. Також підлітки можуть навчитися агресивної поведінки, спостерігаючи за негативними прикладами дорослих.

Як зазначає К. І. Шкарлатюк, факторами, які «підвищують імунітет підлітків до насильства», є насамперед такі аспекти: наявність взірців із позитивними взірцями, почуття власної гідності та самоефективності, самосвідомість [30, с.5].

Агресивний підліток створює проблеми не тільки оточуючим, а й собі. Серед причин агресивної поведінки значну увагу привернули порушення стосунків з однолітками. Очевидно, що кожен акт агресії має конкретну причину і здійснюється за певних обставин. Найбільше проявів агресивної поведінки спостерігається в ситуаціях захисту власних інтересів і відстоювання своїх переваг, тобто використання агресивної поведінки як засобу досягнення певної мети. Тому більшість дітей отримують найбільше задоволення від досягнення бажаної мети відчутти увагу однолітків. Таким чином, у більшості випадків агресивна поведінка підлітків носить

інструментальний або реактивний характер. При цьому деякі з них проявляють агресивну поведінку, яка не має іншої мети, окрім заподіяння шкоди іншим [27, с.4]. Серед психологічних особливостей, що провокують агресивну поведінку, найпомітнішими є низька самооцінка та неблагополучні стосунки з однолітками. Існує точка зору, що для агресивних дітей характерна низька самооцінка – або завищена, або занижена. Водночас показано, що існує розбіжність між самооцінкою агресивних дітей та очікуваними оцінками однолітків. Ці діти мають досить високу самооцінку, щоб часто сумніватися в позитивному ставленні своїх однолітків. Це може свідчити про те, що діти гостро й інтенсивно переживають свої недоліки. Особливістю агресивної поведінки в підлітковому віці є залежність від групи однолітків. Внутрішня незадоволеність дитини своїм становищем у групі однолітків може спровокувати появу агресивних реакцій, особливо якщо їй властиво бажання керувати [23, с.13]. Для дітей статус визначається різними факторами, особливо фізичною привабливістю, охайністю, навичками гігієни, організаторськими здібностями, широтою кругозору, позитивними відгуками оточуючих тощо. Якщо однолітки з якихось причин не визнають дитину, або, що ще гірше, відштовхують її, то агресія, мотивована образою, уражена самолюбством, спрямована проти кривдника або тих, кого дитина сприймає [22, с.11].

1.3. Специфіка взаємозв'язку агресивної поведінки та самооцінки у підлітковому віці.

У підлітковому віці у дітей відбувається загальна переорієнтація цінностей. Підліток прагне нового соціального статусу, такого, що відповідає його потребам і здібностям. Водночас для нього стає критично важливим бути прийнятим у світ однолітків, що дозволяє підлітку відчувати власну цінність. Не випадково підліткова агресія бере свій початок у стосунках з однолітками. Діти-підлітки по-різному переживають стосунки з однолітками: одні ідеалізують стосунки з оточуючими і не розуміють їх справжнього

становища, а інші, навпаки, перебільшують ситуацію і часто переносять невдачі в іншу сферу взаємин [21, с.20]. Соціальне середовище підлітків постійно змінюється і розширюється. Його найближче коло спілкування - це не тільки друзі, класний колектив і сім'я. Соціальні мережі в підлітковому віці особливо сильно впливають на психологію дітей.

Підлітки можуть грати різні ролі, як негативні, так і позитивні. Діти, які не задоволені відносинами в класі, можуть об'єднуватися в молодіжні групи за місцем проживання, оскільки там задовольняються більшість їхніх інтересів і виявляються їхні нереалізовані інтереси та соціальна діяльність.

Молодіжна група є своєрідним соціальним «полігоном», місцем реалізації конкретних соціальних ролей і формування поведінки. У малих групах підлітки також вчаться вирішувати суперечки та конфліктні ситуації. Сварки та конфлікти з однолітками часто є ознакою боротьби: для хлопців – за лідерство чи чийось дружбу, для дівчат – за представництво протилежної статі. [20, с.3]. Підліткові стосунки є відображенням стосунків дорослих і відіграють вирішальну роль у процесі соціалізації підлітків, оскільки знання та досвід, отримані в цих стосунках, можуть бути перенесені в подальше життя.

Розвиток самосвідомості та самооцінки, що є ключовим аспектом цього розвитку, є складним і тривалим процесом, що супроводжується значними переживаннями для підлітків. Підлітки, які часто характеризуються дратівливістю, перепадами настрою і навіть депресією, намагаються проаналізувати свої невизначені здібності, відчуваючи при цьому невпевненість у собі та коливання, а іноді й підвищення впевненості в собі. Ці невизначеності часто призводять до неправильних форм самовираження, таких як безрозсудність, бравада та бунт проти авторитету – все це в ім'я утвердження своєї незалежності [15, с.6].

Дослідники, які вивчають вплив соціальних факторів на розвиток самооцінки, а також її мінливість у різних ситуаціях, ставлять членам усіх

суспільних груп три найважливіші питання щодо потенційних змін самооцінки підлітків залежно від статусу:

1. Чи соціальне середовище впливає на зміни в аспектах самооцінки, пов'язаних з особистою цінністю, впливом і владою?

2. Як може змінюватися самооцінка підлітка в різних контекстах, наприклад у класі, сім'ї, серед друзів, під час спілкування з протилежною статтю чи з дорослими?

3. Наскільки соціальне середовище визначає вплив батьківської підтримки та контролю, факторів, що формують самооцінку? Залежно від контексту самооцінка підлітка може бути як стабільною, так і мінливою. Аспект впливу влади проявляється насамперед як мінливість, а ціннісний аспект залишається стабільним. Якщо у людини розвинуте почуття власної гідності, то воно більшою чи меншою мірою буде зберігати це почуття в різних життєвих ситуаціях [16, с.7].

Часто самооцінка підлітка за своєю суттю суперечлива: він свідомо сприймає себе як людину, ставить себе вище за інших, вірить у себе і свої можливості, і водночас його оточують сумніви, яких він намагається не допускати. Але ця підсвідомо невпевненість проявляється у тривозі, депресії, поганому настрої, а іноді навіть в агресивній поведінці, зниженій активності, невірноваженості тощо. Підліток сам не розуміє причин такого стану, але вони відображаються в його образі, гніві, конфліктах з оточуючими дорослими і однолітками [14, с.12].

Не менш небажаними є заниження та завищення власної самооцінки. Перше може спричинити такі негативні риси, як безініціативність і труднощі у спілкуванні з іншими, тоді як друге може призвести до нетерпимості до чужої думки та зарозумілості. Підліток із такими ознаками агресивної поведінки, як внутрішня напруга, дратівливість, психоемоційна нестійкість, перепади настрою, схильний до високого рівня конфліктності з однолітками, що може призвести до ізоляції чи зневаги з боку однокласників [3; 7; 9].

Вирішальну роль у поведінці підлітка відіграє статус підлітка в колі спілкування, його сприйняття чи відкидання оточуючими. Крім того, значущими факторами є їх становище та оцінка в сім'ї, а також рівень самосвідомості своїх сил і можливостей. Адже впевнена людина викличе відповідну реакцію оточуючих, тому дітям так важливо мати авторитет серед однолітків. Низький соціальний статус і недостатня самооцінка в групі однолітків можуть спонукати підлітків до агресивної поведінки [5, с. 30].

Висновок до розділу I

Охарактеризувавши агресивну поведінку: види, особливості, чинники, ми дійшли висновку, що агресія – це багатогранна конструкція, яка охоплює ряд ворожих і шкідливих дій, які потенційно можуть завдати шкоди окремим особам або суспільству в цілому. Серед причин агресивної поведінки можна віднести до психологічних і соціально-психологічних труднощів. Фізична, непряма та вербальна агресія, а також схильність до дратівливості та негативу є формами агресії. Агресивна поведінка може проявлятися як спосіб самовираження, самоствердження або досягнення мети. І навпаки, це також може бути реакцією на несприятливу ситуацію в сім'ї або спробою отримати владу та контроль над іншими.

Визначили особливості агресивної поведінки особистості підлітка, серед яких існує чотири категорії дітей, які більш схильні до агресивної поведінки: першу категорію – фізично агресивні діти (активні, цілеспрямовані та рішучі підлітки, схильні до ризику, безрозсудності та авантюризму); друга категорія – діти схильні до непрямой агресивної поведінки (характерна надмірна імпульсивність, низький самоконтроль, недостатня соціалізація потягу та низька поведінкова свідомість); третя категорія – це діти з низькими духовними інтересами (підвищені примітивні імпульси, готовність віддаватися чуттєвим насолодам, прагненням до негайного і термінового задоволення потреб незалежно від обставин, моральних норм, етичних стандартів і побажань оточуючих); четверта категорія – діти схильні до

негативних емоцій (підвищена вразливість, самолюбство, самовдоволення та надмірна гордість).

Дослідили специфіку взаємозв'язку агресивної поведінки та самооцінки в підлітковому віці. Агресивність є важливою рисою особистості, яка може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Недостатня агресивність може призвести до пасивності та відсутності впевненості в житті, тоді як надмірна агресивність може призвести до шкідливих наслідків. Проте позитивні прояви агресивності можуть сприяти розвитку таких цінних якостей, як наполегливість, ініціатива та підприємницький дух, що дозволяє людям адаптуватися до середовища та обставин.

Агресивна поведінка часто проявляється як розбіжність між самооцінкою людини та тим, як її сприймає суспільство, до якого вона належить, що часто призводить до проблем з компенсацією власної низької самооцінки через приниження інших та емоційний зрив. Агресивна поведінка може проявлятися у підлітків як високим, так і низьким рівнем самооцінки.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ЯК ЧИННИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація дослідження, обґрунтування методик та опис вибірки

З метою визначення особливості агресивності, рівня самооцінки та їх взаємозв'язок у підлітковому віці нами було проведено емпіричне дослідження.

Дослідження проводилося на базі Заверещицького навчально-виховного комплексу I-III ступенів «Заклад загальної середньої освіти – заклад дошкільної освіти «Берегиня», з використанням он-лайн технологій, а саме заповнення Гугл форм. У дослідженні брали участь учні 7-8 класів, у загальній кількості 30 досліджуваних: 15 хлопців і 15 дівчат. Опитування проводилося з 13 грудня 2023 року по 2 січня 2024 року.

Наукове дослідження самооцінки як чинника агресивної поведінки підлітка складалось із таких етапів:

- відповідно до поставлених завдань дослідження відбувався підбір психодіагностичного інструментарію, згідно з тематикою дослідження;
- формування вибірки та організація проведення емпіричного дослідження;
- обробка та систематизація результатів дослідження, формування висновків щодо даної проблематики.

Дослідження мало на меті з'ясувати особливості агресивності, рівень самооцінки та їх взаємозв'язок у підлітковому віці. Для досягнення поставленої мети нами були використані такі психодіагностичні методики: визначення рівня своєї самооцінки (розроблена Г.М. Казанцевою); «Q-сортування» В. Стефансона; особистісний опитувальник для підлітків (FPI).

Методика «Q-сортування» (В. Стефансон). Призначена для вивчення уявлень людини про себе й дозволяє визначити шість основних тенденцій поведінки людини в реальній групі: залежність; незалежність; товариськість; нетовариськість; прийняття «боротьби»; уникнення «боротьби». Методика налічує 60 тверджень або назви карток, що стосуються поведінки людини групі. За інструкцією даної методики необхідно послідовно прочитати кожне

твердження та відповідати «так», якщо воно відповідає уявленню про себе, або «ні», якщо не відповідає йому. У виняткових випадках дозволяється відповісти «сумніваюся». Відповіді фіксуються в реєстраційному бланку. По завершенню здійснюється підрахунок отриманих балів до відповідних ключів у яких підраховуються тенденції по кожній зі сполучених пар. Заперечення однієї якості являються полярною якістю тому, що кількість відповідей «так» і «ні» є сумарними.

Нерішучість, ухиляння, астеничність – це ознаки, коли респондент має 3-4 відповіді «сумніваюсь», однак це може бути і свідченням про вибіркочну поведінку, тактичну гнучкість та стеничність. Аналізуючи ці якості у сукупності з іншими особистісними особливостями їх можна верифікувати.

Можливе отримання нульової оцінки виникає, коли сума відповідей за певною тенденцією збігається із сумою відповідей за протилежною тенденцією. Це становище може виникнути як результат внутрішнього конфлікту особистості, яка знаходиться під впливом протилежних тенденцій з однаковою інтенсивністю.

Методика «Визначення рівня самооцінки» (розроблена Г.М. Казанцевою). Дозволяє визначити, якою є самооцінка підлітків: заниженою, адекватною чи завищеною. Методика пропонує 20 тверджень, на які можна дати відповідь «так», «ні» або «не знаю», що відповідає власній поведінці респондента в аналогічній ситуації. Підрахунок результатів здійснюється наступним чином: обчислюється сума позитивних відповідей, спочатку для не парних номерів, а потім для парних. Після чого другий варіант віднімається від першого, а завершальний результат знаходиться в межах від -10 до +10. Про занижену самооцінку свідчать такі бали, як: від -10 до -4; про адекватну – від -3 до +3; про завищену – від +4 до +10.

Особистісний опитувальник для підлітків (FPI). Призначений для визначення деяких ключових аспектів особистості, тому складається із 12 шкал: невротичність; спонтанна агресивність; депресивність; дратівливість; комунікабельність; врівноваженість; реактивна агресивність; сором'язливість;

відкритість; екстраверсія-інтроверсія; емоційна лабільність; маскуліність-фемінність. Методика містить 114 запитань, де перше не включено в жодну з шкал, оскільки воно є перевірочним за характером. Шкали I-IX вважаються основними, тоді як шкали X-XII є похідними та формуються на основі питань з основних шкал. Необхідно відповісти на всі запитання, кожне з яких стосується чи характеризує які-небудь особливості поведінки людини, її конкретні вчинки, ставлення до людей чи погляди на життя. Якщо твердження відповідає певній ситуації, то потрібно відповідати «так», в іншому випадку – «ні». Аналіз результатів передбачає два етапи: перший – отримання сирих балів, а другий – включає в себе перетворення початкових оцінок у стандартні дев'ятибальні значення за допомогою певної таблиці. Оцінки від 1 до 3 балів вважаються низькими, від 4 до 6 балів – середніми, а від 7 до 9 балів – високими.

2.2. Аналіз результатів дослідження самооцінки як чинника агресивної поведінки підлітків

Наукове дослідження самооцінки як чинника агресивної поведінки підлітка має ряд діагностико-дослідницьких етапів, які окреслені вище і за допомогою яких будуть реалізовуватися поставлені задачі наукової роботи.

Зазначено, що емпіричне дослідження самооцінки як чинника агресивної поведінки підлітка проводилося на базі Заверещицького навчально-виховного комплексу I-III ступенів «Заклад загальної середньої освіти – заклад дошкільної освіти «Берегиня», з використанням он-лайн технологій, а саме заповнення Гугл форм. У дослідженні брали участь учні 7-8 класів, у загальній кількості 30 досліджуваних: 15 хлопців і 15 дівчат. Опитування проводилося з 13 грудня 2023 року по 2 січня 2024 року.

Наступні кроки наукової роботи будуть здійснюватися у такій послідовності: обробка та систематизація результатів дослідження, формування висновків щодо даної проблематики.

Представляємо реалізацію наукового дослідження.

Аналізуючи отримані дані за методикою «Q –сортування» (В. Стефансон) (див. Таблиця 2.1. і Рис. 2.1.).

Таким чином, ми можемо діагностувати переважання трьох тенденцій: до залежності, до товариськості та до боротьби. Відповідно до цього, проходження цієї методики підлітками пояснюється прагненням до вивчення уявлень суб'єкта про себе та встановити схильності до тенденцій того чи іншого показника з 6-ти та порівняти результати між учасниками протилежної статі.

Таблиця 2.1

Результати за методикою «Q-сортування» (В. Стефансон)

Шкала	Середнє значення та стандартне відхилення результатів
Залежність	10,77 ±2,88
Незалежність	9,23 ±2,88
Товариськість	11,23 ±2,22
Нетовариськість	8,77 ±2,22
Прийняття боротьби	11,2 ±2,42
Уникнення боротьби	8,8 ±2,42

Найбільш яскраво вираженими були прояви «залежності» ($M = 10,77$, $S.D = 2,88$), тому ми зосереджуємося на цікавому аспекті соціальних взаємодій людини. Цей термін означає схильність людини розглядати свої стосунки з іншими через призму залежності від соціальної взаємодії.

Люди з вираженою залежністю схильні активно взаємодіяти з іншими та шукають підтримки, а також взаєморозуміння у своєму соціальному оточенні, що часто проявляється у прагненні уникати конфліктів та узгоджувати свою поведінку з іншими. Важливою характеристикою є страх втратити підтримку і дружбу, що може впливати на їхню поведінку. Такі особи є соціально адаптованими і можуть легко інтегруватися в різні соціальні групи. Вони

активно коригують свою поведінку для забезпечення соціальної гармонії. Також вони можуть сильно прагнути схвалення і підтримки з боку інших, що відображається в стратегіях уникнення конфліктів і прагненні підтримувати соціальні зв'язки.

Високий рівень залежності може свідчити про сильне бажання підтримувати стосунки та соціальні зв'язки. Хоча цей аспект може бути джерелом позитивних соціальних зв'язків, він також вказує на більшу потребу в підтримці.

Аспект **«товариськість»** ($M = 11,23$, $SD = 2,22$) відображає схильність респондентів до взаємодії та спілкування в соціальних групах. Товариськість проявляється в бажанні спілкуватися з іншими людьми і проявляти дружелюбність та відкритість у відносинах. Люди, які є товариськими, зазвичай більш схильні до встановлення контактів і приєднання до нових соціальних груп. Прагнення бути товариськими проявляється в частих заходах, в яких вони беруть активну участь.

З іншого боку, товариськість може спричинити певні проблеми, наприклад, чутливість до соціальних оцінок і потребу в схваленні з боку інших, що може призвести до ситуацій, коли люди надають перевагу потребам інших, а не своїм власним, що може вплинути на їхній емоційний стан.

Шкала **«прийняття боротьби»** ($M = 11,2$, $SD = 2,42$) відображає ставлення людини до вирішення конфліктів і подолання труднощів. Люди з високим рівнем «прийняття боротьби», як правило, більш позитивно і впевнено долають труднощі, а замість того, щоб уникати конфліктів, вони беруть активну участь у процесі пошуку їх вирішення. Таких людей можна визначити як рішучих, стійких, гнучких та здатних адаптуватися до нових ситуацій і брати на себе відповідальність за вирішення проблем.

Проте надмірне прийняття боротьби може призвести до конфліктів і стресу там, де це не потрібно. Надмірна напористість може створити міжособистісну напруженість, особливо, якщо інші учасники не поділяють такого ж підходу.

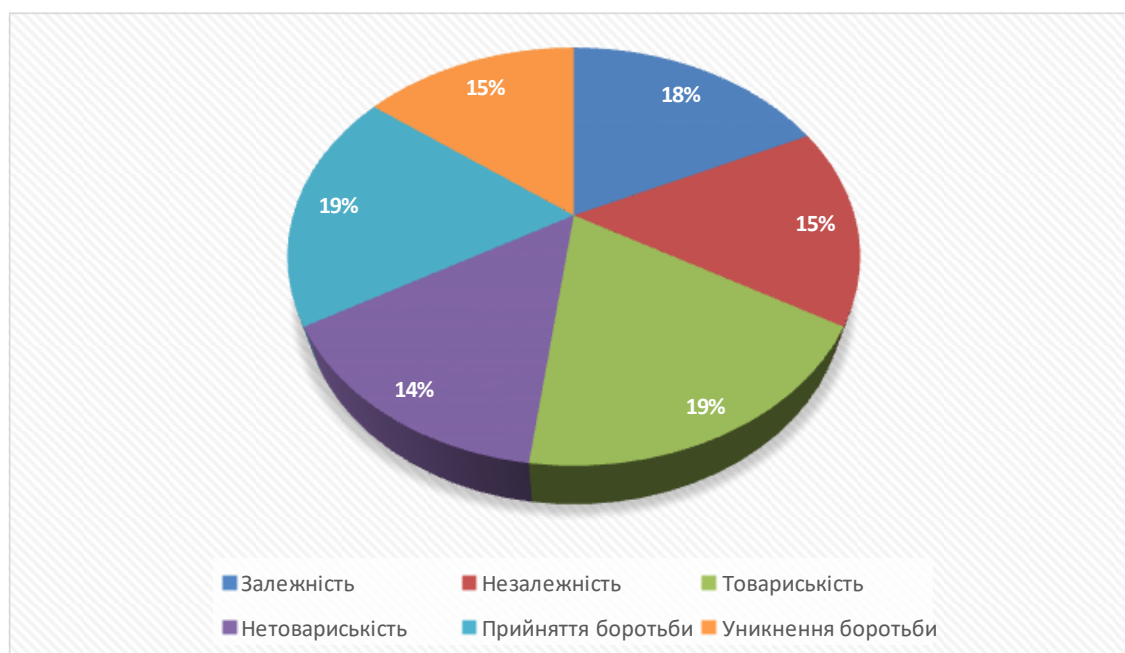

Рис.2.1. Результати за методикою «Q – сортування» (В.Стефансон) у відсотковому значенні.

Необхідно зазначити, що тенденція до залежності визначається як внутрішнє прагнення індивіда до прийняття групових стандартів і цінностей, зокрема соціальних і морально-етичних. За результатами у відсотковому значенні група досліджуваних отримала 18%. Товариськість притаманна для 19% опитуваних, що свідчить про контактність, прагнення створювати емоційні зв'язки як у своїй групі, так і за її межами. Тенденція до «боротьби» визначає активне прагнення особистості брати участь у груповому житті, домагатися більш високого статусу в системі міжособистісних взаємин, і саме за цією шкалою група отримала 19%. Тенденція до уникнення «боротьби» показує прагнення піти від взаємодії, зберегти нейтралітет у групових спорах і конфліктах, схильність до компромісних рішень, що характерна для 15% досліджуваних.

Проведемо опис результатів окремо дівчат та хлопців до кожного аспекту (див. Таблиця 2.2. та Таблиця 2.3.).

Таблиця 2.2

Результати дівчат за методикою «Q – сортування» (В.Стефансон)

Аспект	Найвищий показник	Середній показник	Найнижчий показник
Залежність	11,4	10,93	10,4
Незалежність	9,5	9,19	8,8
Товариськість	11,5	11,32	11,1
Нетовариськість	8,6	8,74	8,8
Прийняття «боротьби»	11,3	11,23	11,1
Уникнення «боротьби»	8,9	8,77	8,6

Кожна з тенденцій може мати внутрішні та зовнішні прояви, що означає, що залежність, товариськість і «боротьба» можуть відображати внутрішні аспекти особистості або виступати як зовнішні «маски», що приховують справжній характер людини.

Таблиця 2.3

Результати хлопців за методикою «Q – сортування» (В. Стефансон)

Аспект	Найвищий показник	Середній показник	Найнижчий показник
Залежність	11,2	10,51	10,2
Незалежність	9,6	9,37	9,1
Товариськість	11,2	11,14	10,9
Нетовариськість	8,8	8,77	8,6
Прийняття «боротьби»	11,3	11,2	11,1
Уникнення «боротьби»	8,9	8,8	8,7

У таблиці представлено середні показники результатів дослідження тенденцій дівчат і хлопців. У кожній клітинці таблиці вказані середній показник для відповідної шкали. Як видно з таблиці, середні показники для всіх шкал у дівчат та хлопців дуже схожі. Найвищі показники спостерігаються для шкали «Товариськість». Товариських людей описують як доброзичливих і контактних, вони з більшою ймовірністю адаптуються до різних соціальних ситуацій та часто виявляють інтерес до думок і почуттів інших людей, що

створює позитивну атмосферу в групі, а позитивність є важливим аспектом підтримки соціальних зв'язків.

Найнижчі – для шкали «**Нетовариськість**». Цей аспект відображає ступінь схильності особистості до соціальної ізоляції та відчуття комфорту в самотності. Особистості з високим рівнем нетовариськості можуть виявляти схильність до самотійності та віддавати перевагу проведенню часу у власному колі, уникаючи великої кількості соціальних взаємодій. Це може свідчити про їхню незалежність і бажання зосереджуватися на власних думках та інтересах.

Єдині відмінності спостерігаються для шкали «**Незалежність**», де у хлопців середній показник дещо вище, ніж у дівчат. Однак, ця відмінність не є статистично значущою (див. Таблиця 2.4.).

Таблиця 2.4

Кореляційна різниця

Шкала	Середнє значення хлопців	Середнє значення дівчат	Кореляційна різниця
Залежність	r1 = 10,51	r2 = 10,93	r = 0,22
Незалежність	r1 = 9,37	r2 = 9,19	r = 0,14
Товариськість	r1 = 11,14	r2 = 11,32	r = 0,07
Нетовариськість	r1 = 8,77	r2 = 8,74	r = 0,00
Прийняття боротьби	r1 = 11,2	r2 = 11,23	r = 0,03
Уникнення боротьби	r1 = 8,8	r2 = 8,77	r = 0,05

Для розрахунку кореляційної різниці нами було використано формулу:

$$r = (r1 - r2) / \sqrt{1 / n1 + 1 / n2}$$

де:

- r - кореляційна різниця;
- r1 - кореляційний коефіцієнт для хлопців;
- r2 - кореляційний коефіцієнт для дівчат;
- n1 - кількість одиниць аналізу в групі хлопців;
- n2 - кількість одиниць аналізу в групі дівчат.

Для хлопців і дівчат залежність визначається внутрішнім прагненням прийняття групових стандартів і цінностей. У цьому тесті хлопці трохи вище оцінили свою залежність від інших порівняно з дівчатами, але різниця є невеликою ($r = 0,22$).

Шкала незалежності вказує на тенденцію до самостійності та незалежності особистості в прийнятті рішень та здійсненні дій. Хлопці дещо вище оцінили свою незалежність від інших, але це може бути пов'язано зі статистичною похибкою вимірювання ($r = 0,14$), що означає, що різниця в оцінках не є значущою з статистичної точки зору. Таким чином, хоча є деяке збільшення у вищих оцінках незалежності серед хлопців, це може бути також обумовлено випадковими факторами чи індивідуальними відмінностями у сприйнятті тестування.

Показник також може вказувати на високий рівень самодостатності та незалежності від групового впливу. Такі особистості можуть впевнено приймати власні рішення та не піддаватися зовнішнім впливам, що, відповідно, може визначати їхню стійкість у власних переконаннях та цінностях. Надмірна незалежність може призвести до відчуття відчуженості або відокремленості від оточуючих. Важливо збалансувати самостійність із здатністю до співпраці та взаємодії з іншими для досягнення успішних результатів.

Отже, показник «Незалежність» допомагає визначити ступінь автономії та самостійності особистості, а це може впливати на її спроможність пристосовуватися до різних життєвих ситуацій та взаємодію з оточенням.

Шкала товарищкості визначає бажання створювати емоційні зв'язки, активно шукати можливості для соціальної взаємодії і прагнути до спілкування. Такі люди емоційно відкриті і схильні ділитися своїми почуттями і переживаннями з іншими. Вони вважають важливим демонструвати підтримку і розуміння у відносинах.

У контексті результатів, які вказують на те, що дівчата трохи вище оцінили свою товарищкість, можна припустити, що вони віддають значення та цінують важливість взаємовідносин та соціальної взаємодії. Важливо

враховувати, що ця різниця несуттєва ($r = 0,07$), тобто різниця в оцінках не є значущою з статистичної точки зору.

Нетовариськість вимірює схильність до уникнення соціальних взаємодій. Люди з вищими показниками нетовариськості можуть виявляти схильність до уникнення ситуацій, де потрібно взаємодіяти з іншими. Вони можуть відчувати дискомфорт чи стрес при участі в соціальних заходах. Особи з високою нетовариськістю можуть бути інтровертами, тобто віддавати перевагу самотньому часу та уникати соціальної активності.

У контексті статистичних даних немає значущої різниці в показниках нетовариськості ($r = 0,00$), тому слід зауважити, що учасники тесту не проявляють виражених схильностей до уникнення соціальних взаємодій. Відсутність статистично значущих відмінностей може свідчити про те, що нетовариськість не є домінуючою рисою у досліджуваній групі.

Прийняття «боротьби» вказує на активну участь у груповому житті. Такі особистості можуть вважати, що вирішення конфліктів та боротьба за свою позицію є невід'ємною частиною групового взаємодії. Тут також не виявлено значущих відмінностей ($r = 0,03$). Можна припустити, що учасники тесту мають схожі тенденції щодо групової активності. Особистості не виявили суттєвих відмінностей у своїй готовності приймати боротьбу та активно взаємодіяти в груповому середовищі.

Уникнення боротьби визначає тенденцію до уникнення конфліктів. Особистості з високим рівнем уникнення боротьби можуть виявляти схильність до уникнення напружених або конфліктних ситуацій, що може бути зумовлено бажанням зберегти гармонію взаємин та уникнути виникнення неприємностей. Такі люди можуть обирати менш конфліктогенні шляхи вирішення суперечок, такі як компроміс чи ухилення від конфлікту. Різниця між хлопцями і дівчатами є невеликою і не статистично значущою ($r = 0,05$). Важливо враховувати, що уникнення боротьби може бути стратегією захисту від стресу чи неприємних ситуацій.

Для того, щоб перевести середні показники в відсоткових значеннях для порівняння на Рисунку 2.2. ми скористатися наступною формулою:

$$\% = (x - \min) / (\max - \min) * 100$$

де:

- x - середній показник;
- min - мінімальний показник;
- max - максимальний показник.

Таблиця 2.5

Середні показники в відсоткових значеннях

Аспект	Дівчата	Хлопці
Залежність	50%	46,20%
Незалежність	46,20%	47,60%
Товариськість	53,80%	53,80%
Нетовариськість	43,80%	44,40%
Прийняття боротьби	52,60%	52,60%
Уникнення боротьби	44,40%	44,70%

Порівнюючи результати досліджуваних у відсотках і констатуючи їх на основі інтерпретацій, найбільш очевидною і чіткою тенденцією серед відмінностей є залежність. Дівчата більш залежні, ніж хлопці, тоді як хлопці більш незалежні.

Дівчата-підлітки із залежними тенденціями можуть відчувати сильну потребу бути прийнятими однолітками, що проявляється у бажанні відповідати вимогам та очікуванням ровесників, щоб отримати позитивне визнання з їхнього боку. Залежність у цьому випадку може виражатися в намаганні вплинути на сприйняття своєї особистості в групі або в увазі до думок і вражень інших про свою особистість. Ці думки можуть враховуватися при прийнятті рішень та формуванні власних поглядів.

Зокрема, суспільство часто вчить дівчаток з раннього віку бути «покірними» і вибірково заохочує «правильну» поведінку. Це може впливати на розвиток певних соціальних тенденцій, у тому числі тенденцій до залежності.

Дівчата можуть утримуватися від висловлення власної думки, активно підлаштовувати свою поведінку та реакції під очікування інших, приховувати свої переконання або придушувати свою індивідуальність задля збереження соціальної гармонії, побоюючись, що це може призвести до внутрішньогрупового розбрату. Уникнення конфліктів - це стратегія підтримки соціальної гармонії.

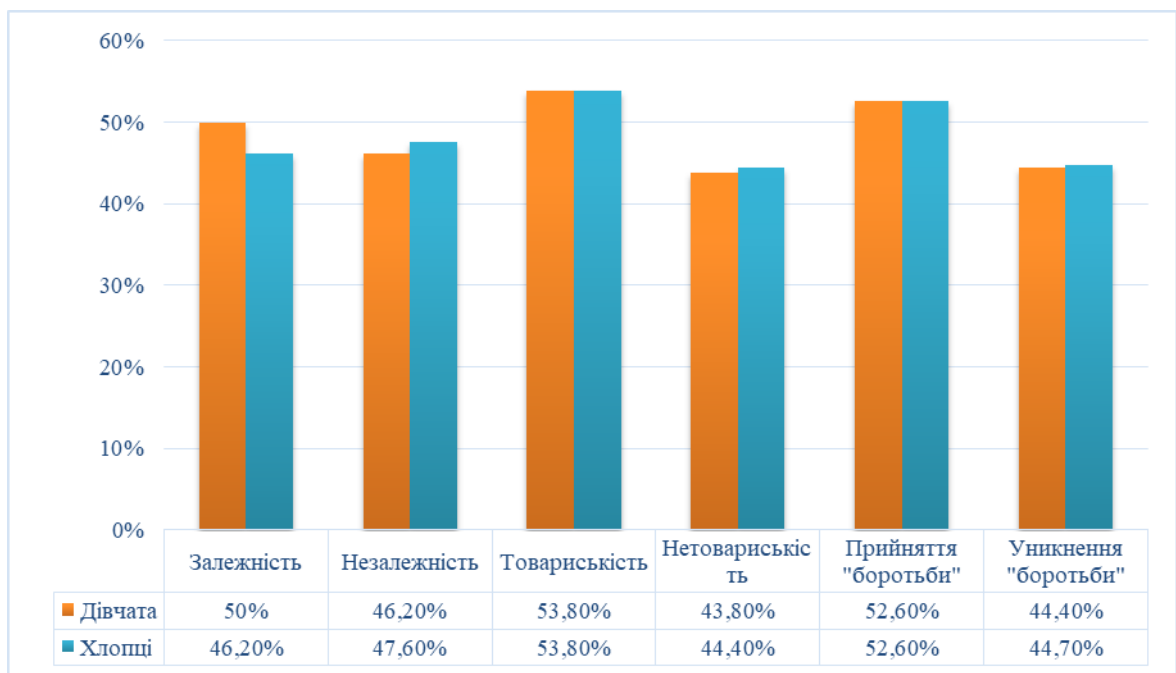

Рис.2.2. Результати за методикою “Q-сортування” (В.Стефансон) у відсотковому значенні.

Узагальнюючи результати, важливо враховувати, що різниці між хлопцями і дівчатами за цим тестом є мінімальними. Дівчата демонструють виражену тенденцію до товариськості, що може вказувати на їхнє віддання формуванню емоційних зв'язків та увагу до соціальної взаємодії. Зазначимо, що ця різниця не є статистично значущою. Хлопці проявляють дещо більше бажання до самостійності та незалежності. Проте ця різниця також не досягає

статистичної значущості і може бути випадковою чи індивідуальною особливістю. Результати аспекту «нетовариськості» не свідчать про значущі розходження між хлопцями та дівчатами. Показники прийняття боротьби також залишаються подібними для обох гендерів, без статистично значущих відмінностей. В аспекті залежності виявлено, що дівчата мають виражену тенденцію до бажання створювати емоційні зв'язки та уваги до соціальної взаємодії.

За методикою Г.М. Казанцевої «Визначення рівня самооцінки» було визначено такі результати (див. Таблиця 2.6.).

Таблиця 2.6

Результати за методикою «Визначення рівня своєї самооцінки»

	Занижена самооцінка	Адекватна самооцінка	Завищена самооцінка
Середнє	-5.5	0.125	4.75
Стандартна помилка	1.5	0.3314	0.75
Медіана	-5.5	0	4
Стандартне відхилення	2.12	1.62	1.5

Отже, найвищі показники були виявлені за шкалою «завищена самооцінка». Досліджувані за цією шкалою схильні переоцінювати свої здібності і досягнення, адже середній показник відображений в 4,75. Такий результат може свідчити про надмірний оптимізм або бажання представити себе в більш вигідному світлі. Згідно з методикою, результат від +4 до +10 вважається завищеною самооцінкою, яка може свідчити про схильність до вигідної самопрезентації, а також може вплинути на міжособистісні відносини, особливо, якщо інші люди сприймають це як вороже або впевнене ставлення. Такі результати важливо розглядати в контексті формування і управління власним іміджем, а також у взаємодії з оточуючими.

За шкалою «низька самооцінка» середнє значення -5,5 вказує на те, що учасники тесту не проявляють тенденції суттєво занижувати свою самооцінку, що свідчить про відсутність виражених негативних упереджень або неспроможність вірно оцінити свої власні можливості та досягнення. Такий результат може бути інтерпретований як високий рівень об'єктивності в сприйнятті власних здібностей та успіхів. Учасники, можливо, дотримуються реалістичного підходу до самооцінки і уникають перебільшення чи заниження своєї важливості у власних очах. Це може створювати позитивні умови для підвищення самоприйняття та психологічного комфорту в особистих та професійних взаємодіях.

Середнє значення шкали "адекватна самооцінка" становить 0,125, що вказує на те, що є невелика кількість учасників, які оцінюють себе з відносною точністю і виявляють здатність правильно оцінювати свої власні здібності. Це може вказувати на розуміння цільових об'єктивних критеріїв і на здатність учасників реалістично оцінювати свої сильні та слабкі сторони. Особливо це важливо в контексті створення збалансованого уявлення про себе та свої можливості, що сприяє підвищенню рівня саморозвитку та ефективності у різних аспектах життя.

Підводячи підсумок, важливо враховувати, що самооцінка може впливати на психічний стан та міжособистісні стосунки, тому завищена самооцінка себе та своїх досягнень може призвести до непорозумінь та конфліктів у міжособистісних стосунках, а низька – призвести до втрати впевненості в собі, що може вплинути на психічний стан і перешкоджати особистісному успіху.

Рис.2.3. Результати методики Г.М. Казанцевої «Визначення рівня самооцінки».

Результати опитувальника FPI дозволили визначити середні результати особистісної характеристики 30 досліджуваних учасників на основі 12 шкал і показали їх опис по показнику таких умов оцінювання: до низьких відносяться оцінки в 1-3 бали, до середніх - 4-6 балів, до високих - 7-9 балів:

1. **Невротичність (Середнє: 7,53):** Учасники мають високий рівень невротичності, що може вказувати на схильність до емоційної нестабільності та вразливості до стресових ситуацій. Шкала невротичності визначає рівень невротизації особистості, а високі оцінки по цьому показнику можуть свідчити про виражений невротичний синдром астеничного типу з помітними психосоматичними порушеннями.

Термін "невротичність" в даному контексті означає нервовий, болючий стан особистості, яка може бути вкрай вразливою та нестійкою в емоційному плані. Досліджувані можуть важко пристосовуватися до стресових ситуацій та відчувати значні труднощі в управлінні власними почуттями. Використання психологічної термінології дозволяє описати цей тип як астеничний, тобто відзначений слабкою витривалістю та тенденцією зосереджуватися на власних емоціях. Така емоційна нестабільність може сприяти агресивним проявам у

підлітків, оскільки вони можуть виражати свої емоції через агресію або конфліктну поведінку. Невротичність може підвищити ймовірність конфліктних ситуацій та ускладнити міжособистісні відносини.

2. **Спонтанна агресивність (Середнє: 6,37):** Показник спонтанної агресивності вказує на наявність учасників опитування агресивних тенденцій, які можуть виявлятися без попереднього спровокування. Це може свідчити про тенденцію до виявлення агресії в різних життєвих ситуаціях, незалежно від наявності конкретних причин або стимулів. У контексті особистісної психології, спонтанна агресивність може вказувати на необдуманість вираження негативних емоцій та труднощі в контролі небажаних реакцій. Такі особи можуть мати підвищену схильність до конфліктів і труднощі в управлінні власним агресивним потенціалом.

Результати цього показника можуть вказувати на необхідність подальшого вивчення і розробки стратегій для зниження рівня агресивності та підтримки учасників у культурі конструктивного вираження емоцій та розв'язання конфліктів.

3. **Депресивність (Середнє: 7,03):** Показник вказує на підвищений рівень депресивності серед учасників опитування. Це може свідчити про наявність сумних або пригнічених емоцій у їхньому емоційному стані, поведінці та відносинах з собою і соціальним оточенням та у зневажливому ставленні до себе, почутті невпевненості та внутрішніх стражданнях.

Депресивність також може призводити до втрати самоконтролю та збільшення реакції на подразники, що може виявитися у формі агресивної поведінки. Особи, які стикаються із сумними або пригніченими емоціями, можуть шукати виходу у вираженні агресії, щоб відволіктися від своїх власних страждань або привернути увагу оточуючих.

4. **Дратівливість (Середнє: 6,97):** Високий рівень дратівливості, який виявлений серед підлітків може мати вплив на їхню поведінку та взаємодію з оточуючими. Дратівливість характеризується нестійким емоційним станом, і особи з цим типом особистості можуть виявляти різні реакції на подразники.

Така нестійкість емоцій може призводити до нетерпимості, імпульсивності та збудливості у взаємодії з іншими. Підлітки з високим рівнем дратівливості можуть легко роздратовуватися чи реагувати на подразники з інтенсивнішими емоційними виявами. Це може впливати на їхні взаємини з ровесниками, батьками, вчителями та іншими членами оточення.

Важливо враховувати, що дратівливість - це одна з рис особистості, і вона може взаємодіяти з іншими факторами, такими як стрес, соціальне середовище та інші емоційні аспекти.

5. Комунікабельність (Середнє: 5,87): Середній показник комунікабельності серед підлітків вказує на те, що вони виявляють середні потенційні можливості та реальні прояви соціальної активності без значущих коливань. Комунікабельність є важливою характеристикою особистості, яка впливає на здатність встановлювати та утримувати взаємовідносини з іншими людьми. Підлітки з таким середнім рівнем комунікабельності мають здатність ефективно спілкуватися з різними групами людей, але не виявляють виняткових навичок у цьому напрямку. Вони можуть бути взаємодійними та відкритими у спілкуванні, але не завжди активно виражають свої соціальні навички.

Важливо враховувати, що комунікабельність є гнучкою характеристикою, яка може змінюватися від ситуації до ситуації.

6. Врівноваженість (Середнє: 5,53): Середній показник врівноваженості серед підлітків вказує на те, що вони демонструють середній рівень стабільності в емоційному реагуванні. Врівноваженість вказує на здатність особистості утримувати емоційну стабільність та сприймати життєві ситуації з рівновагою. Підлітки з таким рівнем врівноваженості можуть виявляти спокійну та збалансовану поведінку, реагуючи на події без значущих емоційних перепадів. Вони можуть мати здатність адаптуватися до змін у навколишньому середовищі та вирішувати конфлікти з емоційною стабільністю.

Важливо враховувати, що врівноваженість є динамічною характеристикою, яка може залежати від різних факторів, таких як стрес, соціальні взаємодії та інші життєві обставини.

7. Реактивна агресивність (Середнє: 6,5): Середній показник реактивної агресивності серед підлітків свідчить про тенденцію до виявлення агресивності у відповідь на специфічні подразники чи ситуації. Вищий середній бал свідчить про те, що підлітки можуть демонструвати певний рівень агресивних реакцій у конкретних ситуаціях.

Реактивна агресивність може бути спричинена різними факторами, такими як стрес, конфлікти, чи відчуття загрози. Зазвичай, це не вказує на постійний агресивний стан особистості, але вказує на здатність виявляти агресію у відповідь на певні стимули.

8. Сором'язливість (Середнє: 6,9): Такі оцінки за цією шкалою свідчать про наявність тривожності, скутості та невпевненості, що може впливати на здатність до соціальних контактів та взаємодії. Особи з високим рівнем сором'язливості часто відзначаються стриманістю, зниженою здатністю до ініціативи в соціальних ситуаціях, невпевненістю в собі, розгубленістю та схвильованістю. Такий тип поведінки може призвести до уникання нових знайомств, участі в групових заходах або висловлення власної думки через страх перед негативними відгуками чи критикою.

9. Відкритість (Середнє: 5,17): Досліджувані мають середній рівень відкритості, що вказує на норму за цією шкалою. Оцінки за цією шкалою також можуть використовуватися для аналізу щирості відповідей під час використання опитувальника. Високі чи низькі оцінки на цій шкалі можуть слугувати підказкою для розуміння ступеня відкритості особистості до виявлення своїх справжніх думок і почуттів під час тестування.

Важливо враховувати, що відкритість може впливати на спосіб взаємодії з іншими людьми та готовність спробувати нові речі, що може впливати на адаптацію до різних ситуацій та розвиток креативних потенціалів.

10. **Екстраверсія (Середнє: 7,5):** Учасники відзначаються високим рівнем екстраверсії, що вказує на схильність до активного соціального життя та спілкування. Вони характеризуються високою енергією, соціальною амбіційністю та легкістю встановлення контактів. Оцінки за цією шкалою також можуть вказувати на нахил особистості до лідерства та ініціативи в групових взаємодіях. Висока екстраверсія може допомагати їм легше адаптуватися до різних соціальних ситуацій та взаємодіяти з різноманітними людьми.

Екстраверсія може впливати на спосіб виявлення власних думок та емоцій в групових ситуаціях, а також на готовність приймати ризики та нові виклики. Це може сприяти розвитку лідерських якостей та позитивно впливати на соціальні відносини.

11. **Інтроверсія (Середнє: 3,81):** Результат вказує на те, що досліджувані виявляють тенденцію до екстраверсії. Середній бал свідчить про те, що учасники не виявляють великої замкнутості чи низької товариськості. Їхній стиль діяльності може більше пов'язуватися із спілкуванням та активною соціальною взаємодією.

З низькими значеннями на цій шкалі може бути пов'язана схильність до активного залучення у велику кількість соціальних подій, легкість у встановлення нових зв'язків та відкритість до різноманітних соціальних ситуацій. Це може також свідчити про більшу готовність до взаємодії та спілкування з іншими людьми.

Важливо враховувати, що рівень інтроверсії чи екстраверсії не оцінюється як "правильний" чи "неправильний", а лише як один із аспектів особистості, який варто розглядати в контексті інших рис та індивідуальних особливостей.

12. **Емоційна лабільність (Середнє: 6,8):** Середній бал, який майже досягає високого рівня, свідчить про нестійкість емоційного стану та може виявлятися у частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості та недостатній саморегуляції. Підлітки з високими показниками

на цій шкалі можуть виявляти труднощі в саморегуляції емоцій та реагувати на стресові ситуації більш емоційно та інтенсивно. Це, в свою чергу, може впливати на їхню здатність адаптуватися до негативних ситуацій та взаємодіяти з оточуючими. Підвищена емоційна реактивність може сприяти виникненню конфліктів та агресивних проявів у взаємодії з іншими, особливо в стресових або конфліктних ситуаціях.

13. Маскулінність (Середнє: 8): Високий рівень маскулінності свідчить про схильність особистості до вираження та прийняття традиційно чоловічих якостей. Це може включати атрибути, такі як силові якості, рішучість, незалежність, амбіції, активність, силу волі, незалежність, рішучість, конкурентоспроможність та схильність до прийняття лідерських ролей.

Люди з високими показниками на цій шкалі можуть проявляти стійкість в стремлінні до досягнення цілей, впевненість у власних силах та активну позицію в соціальних та професійних ситуаціях.

14. Фемінність (Середнє: 3,63): Низький рівень фемінності вказує на обмеженість в вираженні традиційно жіночих рис характеру. Це може включати риси, такі як чутливість, емоційна виразність, турботливість та схильність до співпереживання. Люди з низькими показниками на цій шкалі можуть виявляти менший інтерес до традиційно жіночих ролей та стереотипів, більшу самостійність та амбіції в сферах, які традиційно сприймаються як чоловічі.

Важливо враховувати, що сприйняття та вираження гендерних ролей може бути культурно та індивідуально зумовленим, і різноманітність цих виявлень може бути великою.

Детальний аналіз загальних та окремих результатів опитувальника розміщено на Рисунку 2.4. та Таблиці 2.7.

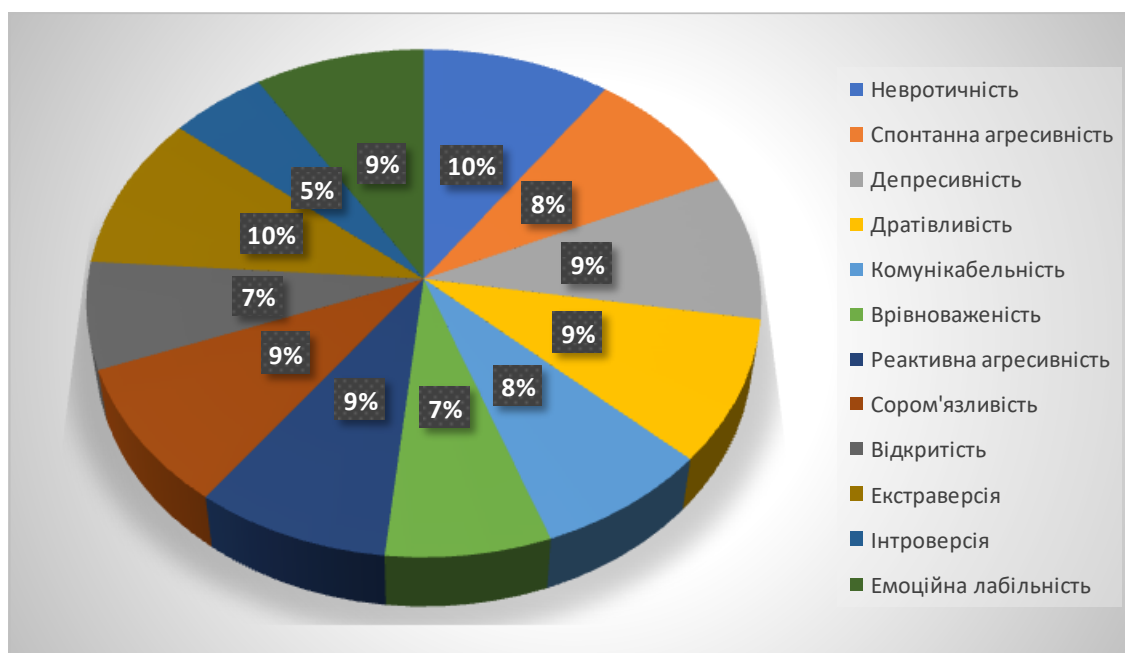

Рис.2.4. Відсоткові значення загальних результатів групи за опитувальником FPI

На рис. 2.4. можемо бачити, що емоційний стан групи не є однозначним. З одного боку, результати опитування FPI свідчать про те, що група загалом емоційно стійка і вміє справлятися з труднощами, що підтверджують високі бали за шкалою врівноваженості (9%), а з іншого боку, група також демонструє схильність до емоційних коливань, тривожності та дратівливості. Це видно з високих балів за шкалами емоційної лабільності (10%), невротичності (9%) та дратівливості (9%).

В результаті було визначено, що в групі деякі учасники є більш емоційно стійкими, у той час, як інші – більш схильними до емоційних коливань.

Таблиця 2.7

Показники опитувальника FPI

Шкала	Хлопці	Дівчата	Різниця	p-значення	t-значення різниця
Невротичність	6,40 ± 1,10	5,90 ± 1,00	8,10%	p<0,001	2,86

Спонтанна агресивність	5,99 ± 1,00	5,79 ± 1,00	2,00%	p<0,05	2,00
Депресивність	5,90 ± 1,00	6,10 ± 1,00	2,00%	p<0,05	2,00
Роздратованість	5,20 ± 1,00	5,00 ± 1,00	4,00%	p<0,05	2,25
Товариськість	7,30 ± 0,80	7,20 ± 0,80	1,00%	p<0,05	1,50
Врівноваженість	6,10 ± 1,00	5,90 ± 1,00	4,00%	p<0,05	2,25
Реактивна агресивність	4,70 ± 1,00	4,89 ± 1,00	19,00%	p<0,001	8,16
Сором'язливість	4,60 ± 1,00	4,90 ± 1,00	4,00%	p<0,05	2,25
Відкритість	7,40 ± 0,80	7,30 ± 0,80	1,00%	p<0,05	1,50
Екстраверсія / інтроверсія	7,40 ± 0,90	7,30 ± 0,90	2,00%	p<0,05	2,00
Маскуліність / фемінність	7,70 ± 0,90	7,50 ± 0,90	3,00%	p<0,05	2,63

За результатами проведеного дослідження було виявлено статистично значущі відмінності в особистісних рисах між хлопцями та дівчатами. Ці відмінності були виявлені з імовірністю 95% ($p<0,05$). Однією з ключових відмінностей є рівень невротичності, який у хлопців ($6,40 \pm 1,10$) виявився на 8,1% вищим, ніж у дівчат ($5,90 \pm 1,00$). Це статистично значуща різниця ($p<0,001$), що вказує на те, що хлопці в середньому проявляють більшу схильність до негативних емоцій, таких як тривога, страх, гнів і депресія.

Зокрема, виявлено, що у хлопців також більше виражена реактивна агресія. Середнє значення реактивної агресії у хлопців ($4,70 \pm 1,00$) перевищує відповідне значення у дівчат ($4,89 \pm 1,00$) на 19,0%, і ця різниця також є статистично значущою ($p<0,001$). Це вказує на те, що хлопці, ймовірно, мають більш виражену тенденцію до виявлення агресії у відповідь на загрозу або несправедливість. Ці результати свідчать про важливі відмінності в емоційній сфері та реакції на стресові ситуації між статями, що може враховуватися в розробці індивідуалізованих стратегій підтримки та взаємодії з підлітками обох статей для покращення їхнього емоційного благополуччя та адаптації.

Невротичність, реактивна агресія і сором'язливість є рисами, які часто пов'язують з хлопцями. Ці риси можуть мати різноманітні впливи на поведінку особистості, включаючи як позитивні, так і негативні аспекти.

Наприклад, невротичність, або схильність до негативних емоцій і стресу, може вести до ризикованої поведінки, але в той же час ця риса може бути пов'язана з творчістю та інноваційністю. Люди з вираженою невротичністю часто мають глибше переживання емоцій і можуть бути більш чутливими до оточуючого світу.

Реактивна агресія, або тенденція виявляти агресію у відповідь на конкретні подразники чи ситуації, може мати негативний вплив, наприклад, призводити до насильства. Проте, ця риса також може вказувати на високий рівень відгуку на невиразність або несправедливість, що, в свою чергу, може бути корисним для виправлення негативних ситуацій чи захисту себе та оточуючих. Сором'язливість, або схильність до відчуття сорому та невпевненості в соціальних ситуаціях, може приводити до уникання спілкування та соціальних взаємодій. Однак ця риса також може сприяти розвитку внутрішньої рефлексії, самопізнання та розуміння власних емоцій.

Дівчата виявили більшу схильність до сором'язливості, відчуття невпевненості і незручності в соціальних ситуаціях, у порівнянні з хлопцями. Середнє значення сором'язливості у дівчат ($4,90 \pm 1,00$) на 4,0% вище, ніж у хлопців ($4,60 \pm 1,00$). Ця різниця є статистично значущою ($p < 0,05$), вказуючи на те, що дівчата, в середньому, можуть відчувати більшу тривожність і невпевненість у соціальних взаємодіях.

Середнє значення емоційної лабільності у дівчат ($5,90 \pm 1,00$) на 2,0% вище, ніж у хлопців ($5,70 \pm 1,00$). Ця різниця теж є статистично значущою ($p < 0,05$). Емоційна лабільність вказує на рівень емоційної нестабільності та мінливості емоційного стану. Отже, дівчата, здається, можуть виявляти більшу схильність до коливань настрою, підвищеної збудливості та дратівливості порівняно з хлопцями.

Ці відмінності в особистісних рисах між хлопцями та дівчатами можуть відігравати важливу роль у їхньому сприйнятті та адаптації до соціальних ситуацій, взаємодії з оточуючими та формуванні міжособистісних відносин.

Емоційна лабільність може призвести до непередбачуваної поведінки і проблем у стосунках, однак також може бути пов'язана з творчістю і емоційністю.

Отже, загальний контекст особистісних рис підлітків може бути важливим показником їхньої схильності до агресивної поведінки, але необхідно враховувати кожен аспект окремо для повного розуміння впливу на агресію.

Висновок до розділу II

За результатами проведеного дослідження було встановлено, що самооцінка є важливим чинником, що впливає на агресивну поведінку підлітків. Результати дослідження показали, що у досліджуваних учасників спостерігається високий рівень невротичності, депресивності, дратівливості, реактивної агресії та емоційної лабільності, що свідчить про те, що вони є емоційно нестійкими та вразливими до стресових ситуацій або несправедливості. Ці результати вказують на можливі ризики розвитку агресивної поведінки у підлітків з високим рівнем цих особистісних рис.

З іншого боку, деякі аспекти, такі як комунікабельність та врівноваженість, мають середні або навіть низькі показники, що може свідчити про меншу вразливість до агресивних реакцій.

Відмінності можуть бути пов'язані з різними гендерними ролями та стереотипами. Наприклад, у багатьох культурах хлопцям приписується бути більш агресивними та мужніми, ніж дівчатам. Це може призводити до того, що хлопці частіше використовують агресію як спосіб вирішення конфліктів або захисту себе. Також було виявлено високий рівень екстраверсії та комунікабельності, що вказує на активність та потребу в соціальному спілкуванні. Було визначено, що більша кількість підлітків має завищену

самооцінку, для якої характерне бажання представити себе в більш вигідному світлі, переоцінка власних можливостей та недооцінення інших людей, що призводить до конфліктів та агресії у стосунках з іншими.

Гендерні відмінності також виявлені в дослідженні, де хлопці виявили більш високий рівень невротичності та реактивної агресії, тоді як у дівчат спостерігається більша схильність до сором'язливості та емоційної лабільності.

У цілому, можна сказати, що у досліджуваних учасників спостерігається певна гендерна диференціація особистісних рис. Найнижчі показники спостерігаються для шкали «Нетовариськість», що вимірює схильність до уникнення соціальних взаємодій, тобто як хлопці, так і дівчата не мають тенденції до ізоляції та самотності. Єдині відмінності спостерігаються для шкали «Незалежність», де у хлопців середній показник дещо вище, ніж у дівчат, однак, ця відмінність не є статистично значущою. Це може бути пов'язано зі специфікою конкретного контексту чи індивідуальними особливостями, але не відображає загальних відмінностей між гендерами в особистісних рисах.

ВИСНОВКИ

Охарактеризувавши агресивну поведінку: види, особливості, чинники, ми дійшли висновку, що агресія – це багатогранна конструкція, яка охоплює ряд ворожих і шкідливих дій, які потенційно можуть завдати шкоди окремим особам або суспільству в цілому. Серед причин агресивної поведінки можна віднести до психологічних і соціально-психологічних труднощів. Фізична, непряма та вербальна агресія, а також схильність до дратівливості та негативу є формами агресії. Агресивна поведінка може проявлятися як спосіб самовираження, самоствердження або досягнення мети. І навпаки, це також може бути реакцією на несприятливу ситуацію в сім'ї або спробою отримати владу та контроль над іншими.

Визначили особливості агресивної поведінки особистості підлітка, серед яких існує чотири категорії дітей, які більш схильні до агресивної поведінки: першу категорію – фізично агресивні діти (активні, цілеспрямовані та рішучі підлітки, схильні до ризику, безрозсудності та авантюризму); друга категорія – діти схильні до непрямой агресивної поведінки (характерна надмірна імпульсивність, низький самоконтроль, недостатня соціалізація потягу та низька поведінкова свідомість); третя категорія – це діти з низькими духовними інтересами (підвищені примітивні імпульси, готовність віддаватися чуттєвим насолодам, прагненням до негайного і термінового задоволення потреб незалежно від обставин, моральних норм, етичних стандартів і побажань оточуючих); четверта категорія – діти схильні до негативних емоцій (підвищена вразливість, самолюбство, самовдоволення та надмірна гордість).

Дослідили специфіку взаємозв'язку агресивної поведінки та самооцінки в підлітковому віці. Агресивність є важливою рисою особистості, яка може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Недостатня агресивність може призвести до пасивності та відсутності впевненості в житті, тоді як надмірна агресивність може призвести до шкідливих наслідків. Проте позитивні прояви агресивності можуть сприяти розвитку таких цінних якостей, як

наполегливість, ініціатива та підприємницький дух, що дозволяє людям адаптуватися до середовища та обставин.

Агресивна поведінка часто проявляється як розбіжність між самооцінкою людини та тим, як її сприймає суспільство, до якого вона належить, що часто призводить до проблем з компенсацією власної низької самооцінки через приниження інших та емоційний зрив. Агресивна поведінка може проявлятися у підлітків як високим, так і низьким рівнем самооцінки.

За результатами проведеного дослідження було встановлено, що самооцінка є важливим чинником, що впливає на агресивну поведінку підлітків. Результати дослідження показали, що у досліджуваних учасників спостерігається високий рівень невротичності, депресивності, дратівливості, реактивної агресії та емоційної лабільності, що свідчить про те, що вони є емоційно нестійкими та вразливими до стресових ситуацій або несправедливості. Ці результати вказують на можливі ризики розвитку агресивної поведінки у підлітків з високим рівнем цих особистісних рис.

З іншого боку, деякі аспекти, такі як комунікабельність та врівноваженість, мають середні або навіть низькі показники, що може свідчити про меншу вразливість до агресивних реакцій.

Відмінності можуть бути пов'язані з різними гендерними ролями та стереотипами. Наприклад, у багатьох культурах хлопцям приписується бути більш агресивними та мужніми, ніж дівчатам. Це може призводити до того, що хлопці частіше використовують агресію як спосіб вирішення конфліктів або захисту себе. Також було виявлено високий рівень екстраверсії та комунікабельності, що вказує на активність та потребу в соціальному спілкуванні. Було визначено, що більша кількість підлітків має завищену самооцінку, для якої характерне бажання представити себе в більш вигідному світлі, переоцінка власних можливостей та недооцінення інших людей, що призводить до конфліктів та агресії у стосунках з іншими.

Гендерні відмінності також виявлені в дослідженні, де хлопці виявили більш високий рівень невротичності та реактивної агресії, тоді як у дівчат спостерігається більша схильність до сором'язливості та емоційної лабільності.

У цілому, можна сказати, що у досліджуваних учасників спостерігається певна гендерна диференціація особистісних рис. Найнижчі показники спостерігаються для шкали "Нетовариськість", що вимірює схильність до уникнення соціальних взаємодій, тобто як хлопці, так і дівчата не мають тенденції до ізоляції та самотності. Єдині відмінності спостерігаються для шкали «Незалежність», де у хлопців середній показник дещо вище, ніж у дівчат, однак, ця відмінність не є статистично значущою. Це може бути пов'язано зі специфікою конкретного контексту чи індивідуальними особливостями, але не відображає загальних відмінностей між гендерами в особистісних рисах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю. В. Психологія розвитку: навч. посібник. Київ. 2015. 236 с.
2. Басс, А., Дарка, А. Агресія: підходи до психологічного вивчення. Посібник. Київ 2005. 120с.
3. Бовть О. Б. Агресивні реакції та шляхи їх корекції в молодших школярів: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.06. Київ. 2011. 15 с.
4. Бовть О. Б. Вплив соціального середовища, як один з факторів підвищення агресивності дітей і підлітків. Шляхи самопізнання людини: Сб. матір. між. конф. Київ: 1997. 164 с.
5. Бовть О. Б. Соціально-психологічні причини агресивної поведінки підлітків. Посібник. Київ. 2000. 35 с.
6. Войтко В. І. Психологічний словник. Київ. 2002. 294 с.
7. Волянська О. В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації. Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». Київ. 2016. 174 с.
8. Ворона С. В. Феномен агресивної поведінки в підлітковому віці. Посібник. Харків, 2019. 296 с.
9. Гаримович Е. Корекційна робота з агресивними дітьми. Посібник. Київ. 2008. 57 с.
10. Гречковська Л. П. Психологічні фактори динаміки агресивної поведінки підлітків. Бібліотека методичних матеріалів. Відділ освіти Старосинявської районної державної адміністрації. Стара Синява. 2014. Режим доступу: URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01002r4r-99a2.doc.html>
11. Дроздов О. Ю. Агресіологія як міждисциплінарна галузь наукових досліджень. Соціальна психологія. Київ. 2006. 49 с.
12. Долинська Л. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ. 2001. 80 с.

13.Дронова О.С. Теоретико-прикладні засади профілактики та корекції агресивної поведінки неповнолітніх. Практична психологія та соціальна робота. Київ. 2010. 60 с.

14.Заверико Н. В. Соціально-педагогічна корекція: розвиток поняття в історичній перспективі. Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. Київ. 2010. 64 с.

15.Зошій І. В. Дослідження агресивності особистості: психолого-педагогічний аналіз. Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій: матер. доп. Всеукр. наук.-практ. конф., (06 червня 2019 р.). Львів. 2019. 21 с.

16.Іванова В.В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків. Практична психологія та соціальна робота. Посібник. Київ. 2000. 16 с.

17.Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості. К.: «Либідь», 2007. 256 с.

18.Кордунова Н. О. Загальний підхід і завдання вивчення дітей з афективними формами поведінки. Психолого-педагогічне та медичне забезпечення соціалізації дітей вразливих категорій: Матеріали доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції із циклу «Сучасні підходи інтеграції та соціалізації дітей з особливими потребами». Луцьк, 2008. 26 с.

19.Кравчук С. Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: дис. канд. психол. наук С.Л. Кравчук. Київ. 2002. 120 с.

20.Кріль Т. В. Вплив самооцінки особистості на формування позитивної «Я-концепції». Сучасне українське студентство: проблеми та ціннісні орієнтації: тези доп. XIII Всеукр. наук. конф. студентів та молодих вчених, м. Хмельницький 26 березня 2020 р. Київ. 2020. 163 с.

21.Мізерна О. О. Корекційна тренінгові програма самовдосконалення для подолання агресивних проявів серед підлітків . Практична психологія та соціальна робота. Київ. 2003. 61 с.

22.Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи. Посібник. Донецьк, 2008. 262 с.

23.Окушко Т. К. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у позашкільному закладі. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Житомир, 2005. 217 с.

24.Павелків В. Р. Вплив молодіжних субкультур на прояви рівня агресії у молодіжному середовищі / В. Р. Павелків // Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 27. 394 с. Режим доступу: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_27_35 .

25.Пеньковська Н. Роль самооцінки у формуванні особистості дитини. Посібник. Київ. 2002. 216 с.

26.Попович І. С. Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань. зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Київ. 333 с.

27.Симачинська Л.І. Причини та шляхи подолання агресивної та жорстокої поведінки підлітків .Таврійський вісник освіти. Київ. 2011. 246 с.

28.Файдюк О. В. Сутність соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <https://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal> (дата звернення: 23.11.2023р.).

29.Шилин Д. С. Психологічні особливості самооцінки в юнацькому віці. Інсайт : психологічні виміри суспільства: матер. міжнар. конф. / ред. кол.: І. С. Попович, С. І. Бабатіна, І. Р. Крупник та ін. Херсон: ВД «Гельветика», 2019. Вип. 1(16). 304 с. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/8817>

30.Шкарлатюк К. І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці. Посібник. Львів. 2010. 279 с.